Müəllif:
Beka Kvaçadze,
İrakli Peradze

Müəlliflər qrupu:
Qiorqi Uqulava

Metodist
Lela Kakaşvili

TARİX

11

III HİSSƏ

ŞAGİRD KİTABI

Qrif Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi
tərəfindən 2023-cü ildə verilmişdir.

სულაკაურის
გამომცემლობა

Tarix 11 III hissə
Şagird kitabı

Müəlliflər: **Qiorqi Uqulava, Beka Kvaçadze, İrakli Peradze, Lela Kakaşvili**
Redaktor **Nino Qoqaladze**
Dizayner **İa Maxatadze**
Texniki dizayner **Qiorqi Lomsadze**

Birinci nəşr, 2023
© Sulakauri nəşriyyatı, 2023
İllüstrasiyalar © **Varlam Cmuxadze** – səh. 103
Kartoqraf © **Murman Melkadze**

Bütün hüquqlar qorunur.
“Sulakauri nəşriyyatı” MMC
Ünvan: Davit Ağmaşenebeli 150, Tbilisi 0112
Tel.: 291 09 54, 291 11 65
El-poçt: info@sulakauri.ge

ISBN 978-9941-37-470-8

History 11 Part 3
Student’s Book

© Sulakauri Publishing, 2023
All rights reserved.

Tbilisi, Georgia
www.sulakauri.ge

Mündəricat

I mövzu
Orta əsrlər 6

Hədəf anlayışları

- Vaxt
- Məkan
- Hakimiyyət
- Mənbə
- Cəmiyyət
- Tarixi hadisə/proses

Fəsil 1

Orta əsrlərdə Roma İdeyası və Səlib yürüşləri dövrü 8

1-2. Makedonlar sülaləsinin hökmranlığından sonra Bizans İmperiyası hansı çətinliklərlə üzləşdi? 10

3-4. Şərqdə güclü Səlcuq Türk İmperiyası necə formalaşdı? 24

5-6. Frank imperiyasının süqutundan sonra Qərbi Avropada Roma ideyası necə bərpa oldu? 38

7-8. Nə üçün XI-XII əsrlərdə dini və dünyəvi hakimiyyətlər bir-birinə qarşı çıxdılar? 55

9-10. Səlib yürüşləri nə üçün başladı? 70

11-12. Birinci Səlib yürüşü Avropanı və Şərqi necə dəyişdi? 88

13-14. Səlib dövrü hansı mühüm hadisələrlə səciyyələnir? 105

15-16. Avropada şəhərlərin xüsusi inkişafına hansı amillər dəstək verdi? 126

Hədəf anlayışları

- Məkan
- Cəmiyyət
- Vaxt
- Hakimiyyət
- Cəmiyyət
- Tarixi hadisə/proses

Fəsil 2

XIII-XIV əsrlərdə Avropa və Şərq dünyası 152

17-18. Monqol istilaları şərq dünyasını necə dəyişdi? 154

19-20. Osmanlı dövləti necə yüksəldi? 174

21-22. XIII-XIV əsrlər Avropası necə dəyişdi? 189

23-24. Teymur Ləng vahid Monqol İmperiyasını bərpa etməyə necə cəhd etdi? 207

I mövzu
Son orta əsrlər və erkən yeni dövr 228

Hədəf anlayışları

- Cəmiyyət
- Məkan
- Tarixi hadisə/proses
- Cəmiyyət
- Mənbə
- Vaxt

FƏSİL 3 Orta əsrlərdən yeni dövrə qədər (XV-XVI) 230

25-26. Osmanlı türkləri Bizans imperiyasını necə məhv etdi? 232

27-28. Humanizm və intibah dövrü Avropa dünyasını necə dəyişdi? 248

29-30-31. Böyük coğrafi kəşflər necə və nə üçün başladı? 265

32-33. Avropada protestant islahatı nə üçün başladı? 291

34-35. XVI əsr Avropa və Yaxın Şərqdə hansı mühüm hadisələrlə xarakterizə olunurdu? 310

Hədəf anlayışları

- Hakimiyyət
- Cəmiyyət
- Məkan
- Tarixi hadisə/proses
- Mənbə

FƏSİL 4 Avropada və Şərqdə mütləqiyyət dövrü 340

36. Hollandiya inqilabı Avropa monarxiyalarına necə təsir etdi? 342

37-38. Otuz illik müharibə (1618-1648) nə üçün Avropada başladı? 351

39. Nə üçün İngiltərədə kralla parlament arasında vətəndaş müharibəsi başladı? 370

40. Fransada mütləq monarxiya necə formalaşdı? 384

41. İranda Səfəvilər sülaləsi necə möhkəmləndi? 403

42. I Pyotr qədim Rusiyanı necə Avropa dövlətinə çevirdi? 412

I mövzu
Uzun XIX əsr 428

Hədəf anlayışları

- Hakimiyyət
- Cəmiyyət
- Məkan
- Tarixi hadisə/proses
- Vaxt

FƏSİL 5 Dünya inqilablar və böyük dəyişikliklər dövründə 430

43-44. Maarifçilik Qərb dünyasını necə dəyişdi? 432

45-46. Amerika Birləşmiş Ştatları necə yarandı? 447

47-48. İnqilab Fransanı necə dəyişdi? 467

49-50-51. Napoleon Avropa tarixini necə dəyişdi? 489

Hədəf anlayışları

- Tarixi hadisə/proses
- Məkan
- Cəmiyyət

FƏSİL 6 Vyana Konqresi və Britaniya Sülhü dövründə Avropa 526

52-53. Sənaye inqilabı dünyanı necə dəyişdi? 528

54-55. Nə üçün XIX əsr Britaniya İmperiyasının şöhrət dövrü hesab olunur? 543

56-57. Rusiya necə Şərqdə əsas siyasi qüvvəyə çevrildi? 557

58-59. 1848-ci il və Krım müharibəsi Avropa reallığını necə dəyişdi? 573

Hədəf anlayışları

- Tarixi hadisə/proses
- Cəmiyyət
- Məkan
- Mənbə
- Hakimiyyət

FƏSİL 7 Qlobal dəyişikliklər dövrü 594

60-61. Romantik millətçilik nə üçün vahid İtaliyanın yaranmasına səbəb oldu? 596

62-63-64. Nə üçün Amerikada vətəndaş müharibəsi başladı? 610

65-66. XIX əsrdə Yaponiya və Çin necə inkişaf etdi? 631

67-68. Almaniyanın birləşməsi Avropanı necə dəyişdi? 648

I mövzu

Uzun XIX əsr

Fəsil 5 Dünya inqilablar və böyük dəyişikliklər dövründə 430

Fəsil 6 Vyana Konqresi və Britaniya Sülhü dövründə Avropa 526

Fəsil 7 Qlobal dəyişikliklər dövrü 594

Napoleon Bonapartın tacqoyma mərasimi

FƏSİL 5

Dünya inqilablar və böyük dəyişikliklər dövründə

Tarixə addım atın: Fransa İnqilabı haqqında daha çox məlumat əldə edin.

XVIII əsrdən etibarən, Avropa və Amerikada bütün dünyanı kökündən dəyişdirən böyük dəyişikliklər başladı. Dəyişikliklər, ilk növbədə, ictimai səviyyədə, siyasi təfəkkürdə maarifçilər kimi tanınan mütəfəkkirlərin, xadimlərin və filosofların təkbaşına hökmranlığa, mütləqiyyətə qarşı çıxış edərək, insan hüquqları, azadlıq və bərabərlik uğrunda mübarizəyə başlaması ilə baş verdi. Bu tendensiya İngiltərəyə qarşı mübarizəni müstəqillik və respublikanın yaradılması ilə başa vuran Amerika Birləşmiş Ştatlarında və inqilabın monarxiyanı respublika ilə əvəz etdiyi Fransada özünü büruzə verdi. Sonra imperator Napoleon respublikanı dəyişdirdi və onu tək idarə olunan bir imperiyaya çevirsə də, Fransanın inqilabi dəyərlərini saxladı və bütün Avropaya yaydı.

Bu fəsildə siz maarifçiliyin öz dövrünün cəmiyyətini necə dəyişdirdiyini; Amerikanın necə müstəqillik qazandığını və Amerikada özünüidarəetmə mədəniyyətinin necə formalaşdığını; Fransa İnqilabının nə üçün başladığını; Napoleonun o dövrdə Avropanın böyük bir hissəsini necə və niyə fəth etdiyini öyrənəcəksiniz.

Napoleonun Alp dağlarını keçməsi, Jak-Lui Davidin kətanı (1748-1825-ci illər)

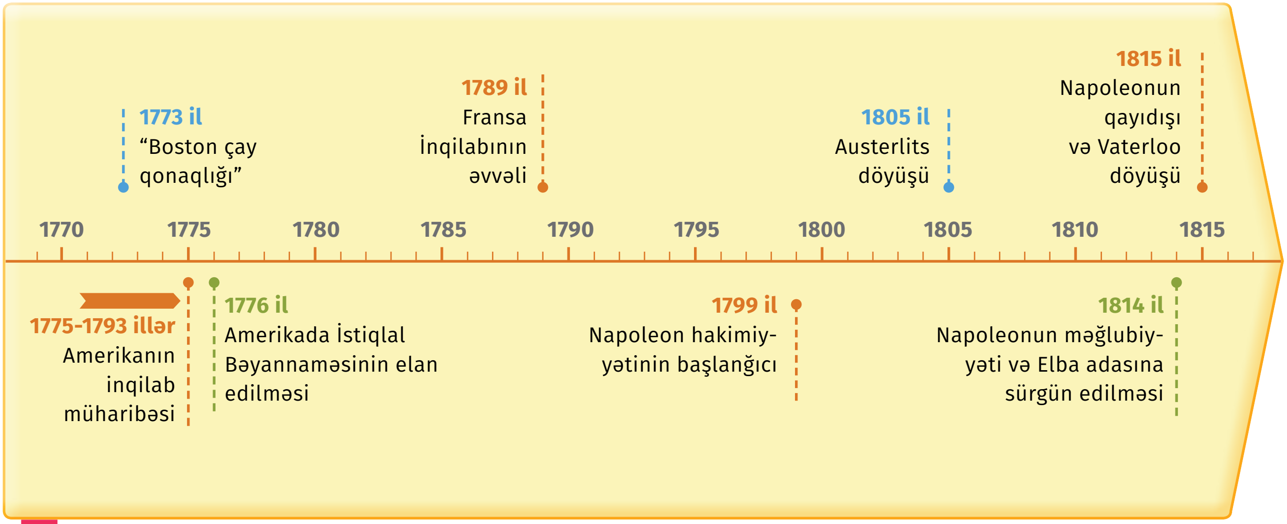

Əsas hadisələr

KOMPLEKS TAPŞIRIQ 5

İDARƏETMƏNİN FORMALAŞMASI HAQQINDA MƏQALƏ

Təsəvvür edin ki, siz alimsiniz və XVII-XVIII əsrlərdə Qərb dünyasında idarəetmə formaları haqqında elmi jurnal üçün məqalə yazmalısınız.

Məqalədə xüsusilə göstərməlisiniz:

- Qərb dünyasında (Avropa, Amerika) hakimiyyət uğrunda mübarizə necə gedirdi - hakimiyyət sistemləri haqqında əsas fikirlər nədən ibarət idi, hakimiyyət necə bölüşdürülürdü, hansı vasitələrlə saxlanılırdı. *(Hakimiyyət, əs.təs. 1, 2, 3)*
- Amerikada və Fransada baş verən inqilablardan sonra idarəetmə modeli necə dəyişdi - hakimiyyət necə bölüşdürüldü. *(Hakimiyyət, əs.təs. 1, 2, 3, 4, 5)*
- Fransada və Amerikada baş verən inqilablar nəticəsində cəmiyyət necə dəyişdi - hansı qruplara bölündü, siyasi mövqeyi necə idi, bu qrupların maraqları və eyniləşdirmə vasitələri nədən ibarət idi. *(Cəmiyyət, əs.təs. 1, 2)*
- Napoleon idarəetmə modelini və Fransa/Avropa cəmiyyətini necə dəyişdi; Napoleon və Avropa monarxiyaları arasında münaqişənin əsas səbəbi nə idi? *(Hakimiyyət əs.təs.. 1, 2 3, 4; Cəmiyyət əs. təs.3)*
- Nə üçün Fransa və Amerika inqilabları onların tarixində yeni dövrün başlanğıcı hesab olunur? *(Vaxt əs.təs. 1, 2, 3)*

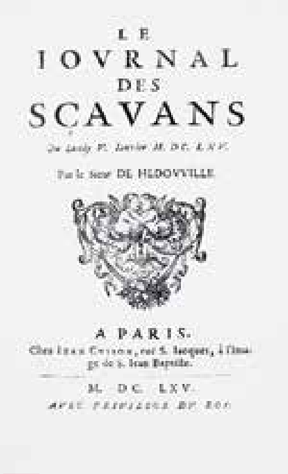

Avropada çap olunan ilk akademik jurnallardan biri

Anlayış

- hakimiyyət
- cəmiyyət
- vaxt

Şagird dəftərində işlənir

43-44. Maarifçilər Qərb dünyasını necə dəyişdilər?

▶ **Anlayış:**
hakimiyyət, cəmiyyət

▶ **Əsas sual:**
Maarifçilərin işi və ideyaları dövlətin idarə olunması ilə bağlı mövcud təsəvvürləri necə dəyişdi?

▶ **Annotasiya:**
XVIII əsr Avropada böyük dəyişikliklər dövrüdür. Bu dövrdə yeni ideyalar və baxışlar hökm sürən təkbaşına hakimiyyət, monarxiya sistemi və dini dözümsüzlüklə üzləşir. Qərb mütəfəkkirləri, ilk növbədə, Fransa və İngiltərə Avropanın siyasi mədəniyyətinin və cəmiyyətinin necə dəyişməsi barədə düşünməyə başladılar. Bu mütəfəkkirləri maarifçi adlandırırdılar və bu proses maarifçilik adı ilə tarixə düşüb. Bu fəsildə siz maarifçilərin müasir Qərb sivilizasiyasının əsasını necə yaratdığını, maarifçilərin siyasi mədəniyyəti necə dəyişdirdiyini və onların ideyalarının həmin dövrdə cəmiyyətdə necə yayıldığını öyrənəcəksiniz.

"İnsan azadlıq üçün doğulur və yer üzündə hər yerdə kölədir".

Jan-Jak Russo, fransız filosofu, pedaqoq, XVIII əsr.

Nə üçün maarifçilik müasir dövrdə vacibdir?

XVII-XVIII əsrlərə qədər Avropa siyasi və sosial səviyyədə müasir Qərb sivilizasiyasının əsasını təşkil edən ən mühüm ideya və prinsiplərlə demək olar ki, tanış deyildi. Dövlətdə siyasi və dini hakimiyyətin ayrılması, bərabərlik, şəxsi azadlıq, hakimiyyət bölgüsü, insan haqları, tolerantlıq - Avropada siyasi proseslərin gedişi zamanı bu dövrə qədər oxşar ideyalar aparıcı olmayıb.

XVII əsrin ikinci yarısından müasir Qərb dünyasının hələ də əsaslandığı əsas idealları və prinsipləri yaradan dövr başlayır. Bu ideyalar, fikirlər və ideallar ilk dəfə fəlsəfədə, siyasi təlimlərdə, ədəbiyyatda və mədəniyyətdə meydana çıxmışdır. Onların müəllifləri pedaqoq adlandırılan mütəfəkkirlər, filosoflar, rəssamlar və yazıçılar idi. Bu dövr Maarifçilik dövrü adlanır.

Mənbə 1

İmmanuil Kantdan sitat, “Maarifçilik nədir sualına cavab” məqaləsindən (2011-ci il)

“Maarifçilik insanın yetişməmişlikdən çıxmasıdır ki, bu da onun öz günahıdır. Yetişməmişlik, başqalarının göstərişi olmadan öz mülahizələrindən istifadə edə bilməməsidir. Yetişməmişliyin səbəbi mühakimə çatışmazlığında deyil, qətiyyət və cəsarət çatışmazlığında olduğu zaman yaranır. Sapere Aude! Öz mülahizənizdən istifadə etməyə cəsarət edin! - budur maarifçiliyin şüarı”.

Bu, maraqlıdır

“Maarifçilik” termini necə yaranıb?

Maarifçilik termini nisbətən yenidir. İngilis dilində “Enlightenment” termini yalnız XIX əsrdə ortaya çıxıb. O vaxta qədər alman filosofu İmmanuil Kant bu termini 1784-cü ildə Aufklärung adı ilə alman dilində işlədib. Hələ 1733-cü ildə istifadə edilən fransızca Lumières termini də oxşar məna daşıyırdı. Bütün bu terminlər təxminən oxşar mənalara malikdir.

HAŞİYƏ **Maarifçilik dövrü nə vaxt başlayıb və nə vaxt bitib**

Bəzi alimlər Maarifçilik dövrünü fransız alimi və filosofu Rene Dekartın 1637-ci ilə aid olan “Mən düşünürəm, deməli varam” tərifi ilə başlayırlar. Digərləri - ingilis fiziki İsaak Nyutonun “Riyaziyyatın əsasları (Principia Mathematica)” (1687-ci il) əsərinin nəşri ilə. Ən çox yayılmış fikrə görə, Maarifçilik dövrü 1715-ci ildə Fransa kralı XIV Luinin ölümü ilə başlayır və XVIII əsrin sonunda (1789-cu ildə) Fransa inqilabı ilə başa çatır. Bu dövrü çox vaxt maarifçilər əsri adlandırırlar.

Öncəki paraqraflardan artıq bildiyiniz kimi, bu dövr Avropada əsrlər boyu möhkəmlənmiş, tam hakimiyyətin kralın və hakim sosial təbəqənin, azlığın əlində olduğu mütləq monarxiyalar dövrüdür. Bu dövr dini dözümsüzlük və rütbə sistemi ilə xarakterizə olunurdu. Üçüncü sosial təbəqənin, əhalinin əksəriyyətinin maraqlarını təmsil edən maarifçilər bu sistemə qarşı çıxırdılar. Bu mübarizə onilliklər boyu davam edirdi və Qərb sivilizasiyasının hələ də əsaslandığı əsas nailiyyətlər və dəyərlər (bərabərlik, azadlıq, hakimiyyət bölgüsü, insan hüquqları və s.) məhz onun vasitəsilə yaranmışdı.

Mənbə 2

Milan Zafirovski, alim, Texas Universiteti, "Maarifçilik və onun müasir cəmiyyətə təsiri" kitabının müəllifi (2011-ci il)

"Maarifçilik İngiltərə və Amerikada özünün ciddi, incəsənətə qarşı yönəlmiş kalvinizmi ilə və üstəlik daha kobud və humanizmə qarşı puritanizmi ilə protestant islahatı tərəfindən kəsilən İntibahı davam etdirib genişləndirdi".

Tapşırıq

1 Yadınıza salın

Əvvəlki tarixi dövrləri yadınıza salın və hansı dövrlərin təcrübəsinin Maarifçilik ideyaları və dəyərləri ilə əlaqəli olduğunu müzakirə edin.

2 Müzakirə edin

Müasir Qərb sivilizasiyası nə dərəcədə maarifçiliyin qoyduğu təməllərə əsaslanır?

3 Yadınıza salın

Öncəki materialı yadınıza salın və əvvəlki dövrlərin Avropa cəmiyyətinin eyniləşdirməsini müzakirə edin; onların hansı maraqları, inancları və dəyərləri var idi? Onların siyasi və ictimai həyatı necə qurulmuşdu?

Nə üçün elmi inqilab Maarifçiliyə şərait yaratdı?

Maarifçilər rasionalizmi, yəni dünyanı məntiqi yolla, təhlil, ağıl və elm yolu ilə dərk etməyi təbliğ edirdilər. Bu baxımdan o dövrdə Avropada cəmiyyət və dövlət həyatının demək olar ki, hər bir təfərrüatına nəzarət edən inanc və ehkamlara əsaslanan dinə qarşı çıxırdılar.

Maarifçilər təhsilin və elmin inkişafına dəstək verirdilər. Onların özləri mədəniyyət, elm və təhsil elitalarını təmsil edirdilər. Onların ideyalarının yayılmasına XVII əsrdə başlayan elmi inqilab böyük təsir göstərmişdi.

Bu dövrün alimləri arasında ən görkəmlisi fizika və riyaziyyatdakı kəşfləri ilə dünyagörüşünü diametrik şəkildə dəyişdirən İsaak Nyuton idi.

HAŞİYƏ **Elm necə inkişaf edirdi - Kopernikdən Nyutona qədər**

1543-cü il və Nikolay Kopernikin elmi kəşfləri elmi inqilabın başlanğıc tarixi oldu. Kopernik kainatın geosentrik deyil, heliosentrik olduğunu sübut etdi, yəni günəş yerin ətrafında deyil, yer günəşin ətrafında fırlanır və günəş kainatın mərkəzindədir. Kopernik bu mübahisəyə son qoysa da, əvvəlki dövrlərin ziyalıları da oxşar fikrə malik idilər.

Kopernikin tədqiqatlarını italyan alimi Qalileo Qaliley davam etdirdi. O, termoskoplar, temperaturu ölçmək üçün alətlər, kompaslar yaratdı və müxtəlif planetləri daha yaxşı öyrənə bildiyi teleskoplar hazırladı. Qalileo Ayın səthini öyrənirdi və Kopernikin tədqiqatlarını təsdiq etdi ki, bir tərəfdən yer öz oxu ətrafında, digər tərəfdən isə günəş ətrafında fırlanır.

XVII əsrin sonunda İsaak Nyutonun fizika, riyaziyyat və astronomiya sahəsində apardığı araşdırmalar daha bir irəliləyiş oldu. Nyuton hərəkət və cazibə qanunlarını tərtib etdi və klassik mexanikanın əsasını qoydu.

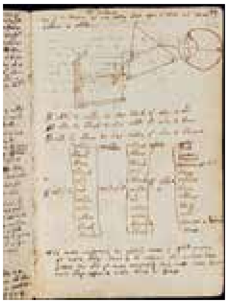

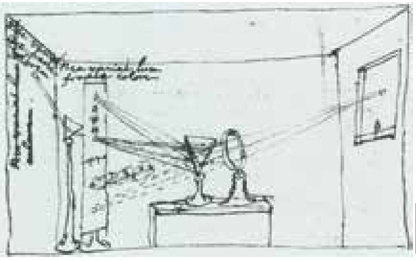

1 İsaak Nyuton (1643-1727-ci illər) və onun yazıları

Bu, maraqlıdır

Qalileo Papaya qarşı

Katolik kilsəsi elmi yeniliklərə şübhə ilə yanaşırdı. Kilsə əsrlər boyu mövcud olan ənənə və möhkəm ideyalar üzərində dayanırdı. Kilsə təsəvvürləri təkcə din və insanın mənəvi həyatı ilə məhdudlaşmır, cəmiyyətin həyatının bütün aspektlərini müəyyən edirdi. Yeni elmi araşdırmalar və kəşflər tez-tez bu fikirləri alt-üst edir, elm adamları ilə kilsə arasında münaqişə yaradırdı. Bu növ münaqişə Qalileo Qalileylə Papa arasında baş verdi. Kilsə kainatın mərkəzinin yer deyil, günəş olduğunu qəbul etmirdi. Qaliley ömrünün sonunadək ev dustaqlığına məhkum edildi və onun əsərlərinin nəşri qadağan edildi. XVIII əsrdə kilsə Qalileonun əsərlərinin çapına icazə verdi və onun tədqiqatlarının nəticələrini qəbul etdi. Heliosentrizm 1835-ci ildə katolik kilsəsi tərəfindən tanındı və 1939-cu ildə Papa XII Piy Qalileo Qalileyi "elmin ən cəsarətli qəhrəmanlarından biri" adlandırdı.

Tapşırıq

4 Müzakirə edin

Nə üçün kilsə elmi kəşflərə şübhə ilə yanaşırdı?

5 Müzakirə edin

Nə üçün elm və kilsə dünyanı fərqli qəbul edirdi?